

KENT TARİHİ VE YEREL YÖNETİM İLİŞKİSİ YÖNÜYLE ERZURUM

Elif ÇOLAKOĞLU*

ÖZ

Anadolu'nun ilk yerleşim yerlerinden biri olan Erzurum, bölgesel konumunun stratejik avantajından dolayı, tarih boyunca sürekli farklı devletlerin ilgisini çekerek saldırıya uğramış ve çoğu kere yönetimleri altına girmiştir. Bu çalışmada, 6 bin yıllık tarihi bir geçmişe sahip olan bu kentin yönetim tarihi kronolojik olarak incelenmektedir. Aynı zamanda mekânın tarihi ile yönetimi arasındaki diyalektik ilişki ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Kentleşme, Kent Tarihi, Yerel Politikalar

THE RELATIONSHIP BETWEEN URBAN HISTORY AND LOCAL GOVERNMENT IN THE CITY OF ERZURUM

ABSTRACT

The city of Erzurum which is one of the first settlements in Anatolia, has attracted the interest of different states and was attacked and came under the rule of these states throughout history due to the strategic advantages of its regional location. In this study, administration history of this 6.000 years old city will be examined chronologically. At the same time, the dialectical relationship between the history and govern of space is addressing.

Keywords: Erzurum, Urbanization, Urban History, Local Politics

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, elifco@atauni.edu.tr

GİRİŞ

Erzurum'un kuruluş kökeni, Milattan Önce 4 bin yıl öncesine dayanmaktadır. Erzurum'un yerleşik olarak bilinen ilk halkı Urartular olup, sonraki süreçte sırasıyla Hurriler, Hititler, İskitler, Medler, Persler, Partlar, Romalılar, Sasaniler, Araplar ve Bizanslılar bu alanda yaşamışlardır. Günümüzde ise bu kent, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içindedir.

Anadolu'nun en eski kentlerinden biri olarak Erzurum, milattan önceki yüzyıllardan bugüne değin tarihi kaynaklar incelendiğinde, Karintis, Karin ya da Garin, Karana, Karnoi Kalghak, Kağak, Erzen gibi adlarla anılmıştır. Bizanslılar, kenti Anastasiupolis olarak adlandırmıştır. Yeni gelen Oğuz ve Selçuklu topluluğu, kenti Arz-ı Rum ya da Erzen-er-Rum diye adlandırmıştır. Çünkü Selçuklular tarafından tahrip edilmesi üzerine, kurtulabilen ahalsinin Theodosiopolis'e (Kalikala ya da Karin) iltica etmelerinin ardından bu kente, Erzen ve Türk egemenliğinin ilk aşamalarında, bu adın sonuna, Meyyafarikin (bugünkü Silvan) ile Siirt arasındaki Erzen'den ayırmak üzere, Anadolu'ya aidiyetini belirtecek *rum* kelimesi eklenerek, Erzen al-Rum denilmesinden çıkmıştır. Bu daha sonra, Erzurum'a çevrilmiş, sonunda şimdiki Erzurum şekli almıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Erzalum olarak (Zillioğlu Evliya Çelebi, 1970, s. 202), Dede Korkut Destanı'nda ise kentle birlikte tüm ova, Karun diye geçmektedir. (Konukçu vd., 1989, s. 4-6; Beygu, 1936, s. 16-17; Kırzioğlu, 1959, s. 16; Tankut, 1962, s. 3)

Yüzyıllar boyunca bu kadar farklı adlarla adlandırılan ve adı geçen toplumların idareleri altında gelişen Erzurum, coğrafi konumundan ve önemli ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı askeri bir kent olarak (Beygu, 1936, s. 18) önemli bir stratejik merkez olmuştur. Zira Kafkasya ve İran'dan gelen büyük yolların Anadolu'ya açılan tek giriş kapısı olmasından dolayı, ilk ve orta çağlarda doğudan Anadolu'ya girme girişiminde bulunan istila ordularına karşı Anadolu'nun savunulması yönünde başlıca bir kale olması kente kilit bir rol kazandırmış ve Roma-İran, daha sonra Bizans - Selçuklu imparatorluklarının rekabeti bu bölgede yaşanmıştır. Sonrasında Osmanlı İmparatorluğu döneminde Erzurum Vilayeti, devletin doğuya yaptığı

hareketlere üs hizmetini gördüğü dile getirilmektedir. (Darkot, 1972, s. 340; İnalçık, 1972, s. 354) Türkdöğün'a göre kentin bu kadar ilgi görmesinin nedeni, hem kent arazisinin feodal kuruluşa uygun olmasına, yani ayrı tepelerin birer kale ile çevrili savunma sistemine uyması, hem de sert iklim ve arızalı arazi içinde yaşam koşullarını kolaylaştıran bir ova niteliğine sahip olmasıdır (1965, s. 5). Ancak sahip olduğu bu stratejik önem, kimi zaman kentin özellikle yatırımlar yönünden göz ardı edilmesine ve hak ettiği sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine erişememesine yol açmıştır.

Cumhuriyet döneminde ise milli mücadele, birlik ve bağımsızlık hareketinin temellerinin atıldığı Erzurum'da, ilk kurtuluş hareketini temsil eden Kongre'nin 23 Temmuz 1919'da toplanması ve sonrasında Mustafa Kemal Atatürk'ün ilk mecliste Erzurum milletvekili olarak kenti temsil etmesi, stratejik öneminin yanı sıra, Erzurum'a verilen değerin açık bir kanıttır. Son yıllarda özellikle kış turizmi açısından dikkat çeken bu kentten, Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun ikinci bileşeni olan Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı ile Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattında öngörülen güzergâhlar geçmektedir. Ayrıca Erzurum, tarihi İpekyolu'nun önemli bir merkezi konumunda bulunmakla birlikte, ülke ortalamasının üzerinde su potansiyeline sahiptir.

1. BİR SAVUNMA KENTİ OLARAK ERZURUM: ROMA VE BİZANSLILAR DÖNEMİ

Bu dönemde II. Teodosius imparator olduğundan dolayı Erzurum, Theodosiopolis olarak adlandırılmıştır. Romalı General Anatolius tarafından İranlıların Anadolu'ya saldırısına engel olması amacıyla bu kent, 415 yılında kurulmuştur. Tarih boyunca Etilerin, Urartuların ve İranlıların eline geçen Erzurum, milattan önce de Roma İmparatorluğu'nun önemli bir kenti konumuna erişmiştir. Kendisini ayakta tutan güvenli pazarın ortadan kalkmasıyla hızla çöken İmparatorluk, 5. Yüzyıl sonuna doğru ikiye ayrılınca, Erzurum, Doğu Roma İmparatorluğu'nda kalmıştır. Ancak bu egemenlik uzun süreli olmamıştır (Çelik, 1997, s. 27). Zira İran ve Kafkas yolları üzerinde çok önemli ve güçlü bir kale-kent niteliğinde olan Erzurum, Araplarla Bizanslılar arasında sürekli bir savaş alanı olmuştur. Bu savaşlar sonunda, 949 yılında ve

VII. Konstantin döneminde Erzurum, Bizanslıların eline geçmiştir. Böylelikle Erzurum, Bizans İmparatorluğu'nun temellerinden birine merkez olmuş, doğudan gelecek olan Türk-İslam akınlarına karşı, Bizans'ı koruyan bir kale durumuna getirilmiştir. (Yalçın, 1992, s. 36)

2. ANADOLU'NUN KAPILARINI TÜRLERE AÇAN KENT: SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE ERZURUM

Anadolu'nun 1071 Malazgirt Savaşı'nı takip eden yıllarda Erzurum kenti, büyük ölçüde Türkleşme hareketine sahne olmuş ve kentin çevresi ele geçirildiği halde, 1080 yılında dek Bizanslıların elinde kalmıştır (Yalçın, 1992, s. 37). 1081 yılında Bizans'ın elinden alınan Erzurum, 1201 yılına dek Saltuk Oğulları Devleti'ne devlet merkezliğini (Kızıloğlu, 1968, s. 39) yapmıştır. Erzurum'un küçük bir Müslüman-Türk Ortaçağ beldesi olması, Saltuklular ile başlamış, kale, kule ve Ulucami'den sonra, birkaç kümbet bu dönemde yapılmıştır. (Fındıkoğlu, 1966-1967, s. 4) Anadolu'nun birliğini korumak isteyen Anadolu Selçuklu Hükümdarı Rüknettın Süleyman Şah, 1201'de Saltuk hanedanı beyliğine son vererek ve Erzurum yöresini kardeşi Tuğrul Şah'a vererek, kentin yönetimini Selçukoğullarına bırakmıştır. Böylelikle merkezi Konya'da bulunan Anadolu Selçukluları'na bağlı Erzurum Selçukluları kolunu kurarak, bu devlete merkez yapmıştır. 1225'e dek iktidarda kalan Tuğrul Şah ölünce, yerine oğlu Rüknettın Cihan Şah geçmiştir. 1230'da Celalettın Harzemşah'la birlik olarak, Yassı Çemen'de amcasının oğlu Sultan Alaeddin Keykubad'a karşı savaş açmıştır. Savaşta yenilince Alaeddin, Erzurum'u bütün yöresiyle Anadolu Selçuklu Sultanlığı topraklarına katmıştır. Erzurum, böylelikle Konya Selçuklu devletinin bir vilayeti haline gelmiştir. (Bilgin vd., 1974, s. 74) Bu dönemde, gerçekleştirilen imar faaliyetleri ile Erzurum, daha da zenginleştirilmiştir. Zira Çifte Minareli Medresesi, bu devrin dini ve ilmi mimarisinin ayakta duran ve kentin sembolü bir abide olarak bugün de varlığını sürdürmektedir. (Fındıkoğlu, 1966-1967, s. 4; Beygu, 1936, s. 116-136) Bu dönemde kent, Gürcükapı, Tebrizkapı, Yenikapı ve Erzincankapı'yı birbirine bağlayan surlarla çevrelenmiş, ancak daha sonraları, kentin uğradığı istilalar nedeniyle, sürekli yıkılıp, yapılmıştır (Karpuz, 1988, s. 172).

Selçuklu Devleti, 1241’de başlayan Moğol saldırılarına daha fazla dayanamamış ve iki yıl sonra Moğolların egemenliği altına girmiştir. Erzurum, Moğolların bir kolu olarak gelişen İlhanlıların egemenliği altında yeniden gelişmiştir. Bu dönemde özellikle Tebriz’den Erzurum’a gidip gelen kervanlardan dolayı kentin ticaret hacmi büyük ölçüde artmış ve çok sayıda kervansaray inşa edilmiştir (Beygu, 1936, s. 163-164). Ancak özellikle 1450’den sonra Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Celayirliler arasındaki el değiştirmeler nedeniyle, kent ve kentte yapılan bu eserler, büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Sunni-Şii mezhep mücadelelerinden dolayı huzursuz olan halk, göç etmek durumunda kalmıştır. (Fındıkoğlu, 1966-1967, s. 4; Yalçın, 1992, s. 37)

3. BEYLERBEYLİĞİNDEN BELEDİYE TEŞKİLATINA GEÇİŞ DÖNEMİ: OSMANLILAR DÖNEMİNDE ERZURUM

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Safevi ve Gürcü sınırına yakın olan Erzurum, Kanuni Sultan Süleyman devrinde önce sancak, sonra beylerbeyliği merkezi yapılmıştır. Erzurum’un ne zaman Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katıldığına ilişkin net bir bilgi olmamakla birlikte, Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran Seferi’ne giderken Erzurum’da bulunan Sevündük Han’ın İmparatorluğa tabiyetini bildirdiği; fakat savaş sonrasında tekrar Safevilerin hizmetine girdiği görülmüştür. Osmanlılar, ancak Safevi tehdidini bertaraf ettikten sonra bu kenti ele geçirebilmişlerdir. Bu nedenle, kimi kaynaklarda Erzurum’un Osmanlılar tarafından 1517 yılında gerçekleşen fethinden 32 yıl sonra, 1549 tarihinde Osmanlı yönetimine girdiği belirtilmektedir (İnbaşı, 2008, s. 1). Öte yandan İbrahim Hakkı Konyalı’nın Başvekâlet arşivinde 387 tapu serisinde Karaman ve Rum eyaletlerinin 1522 yılında yapılan tespitinde Erzurum’un, Bayburt emiri İdris Bey’e bağlı bulunduğu ve 9 nahiyesi olduğu kaydedilmiştir. Osmanlı topraklarına katıldığı sırada Erzurum, Doğu Anadolu’nun, Trabzon, Sivas, Van ve Diyarbakir eyaletleriyle sınırlanan bütün kuzey kesimi kapsadığı (Meydan Yayınevi, 1969, s. 365) ileri sürülmektedir. Ancak 1520 yılında kentte çok az sayıda da olsa kimlerin oturduğu bilinmemektedir. (Küçük, 1975, s. 21) Bu yıllardan itibaren kent, Tebrizkapı, Yenikapı, Erzincankapı ve Gürcükapı’yı birbirine bağlayan surların dışına taşmaya başlamış ve gelişmeye başlamıştır.

Emirşeyh, Narmanlı gibi kurulan mahalleler ise, bir cami etrafında oluşmuştur. (Karpuz, 1988, s. 172-173)

İlk Erzurum Valisi Ferhat Paşa'nın 1527–1533 yılları arasındaki valiliği esnasında Erzurum'un yeniden teşkilatlandırıldığı dikkate alındığında, kentin Yavuz Sultan Selim'den sonra Kanuni Sultan Süleyman döneminde idari bakımdan yeniden düzenlendiği ve mülki teşkilatın bu dönemde tamamlandığı anlaşılmaktadır. (Bilgin vd., 1974, s. 15; Konukçu, 1992, s. 152)¹ Zira Kanuni, 1534'te Erzurum'a gelmiş ve kenti harap bir halde bularak, imarı için emir vermiştir. Ardından Erzurum'a tekrar geldiğinde 1535'te Erzurum'da Bayburd ve Kemah sancaklarından oluşan bir beylerbeylik teşkilatını kurmuştur. (Kızıloğlu, 1968, s. 39)² Bu doğrultuda özellikle 1545'te beylerbeylerinin kentte oturmaları ile birlikte imar ve iskân faaliyetleri hız kazanmıştır (Pamuk, 2006, s. 43). İmparatorluğun iki önemli kalesinden biri olan Erzurum (diğeri Van), askeri bakımdan tekrar ele alınarak, onarılmıştır. Orduların yetiştirilmesinde ve hazırlanmasında önem taşıyan Erzurum, seçkin ve önemli bir kışlak olarak kullanılmıştır. (Yalçın, 1992, s. 39) Zaman içinde bir eyalet merkezi olarak gelişen Erzurum, Trabzon - Tebriz ticaret yolu üzerinde olması ve kalesinden dolayı serhat kenti statüsünde olması, Osmanlıların özellikle Gürcistan'a ve İran'a yaptığı seferlerin (1577-1590) askeri üssü konumuna getirmiştir (Konyalı, 1960, s. 86; Konukçu, 1992, s. 197; Vikipedi, 03.11.2012; Çelik, 1997, s. 36). Erzurum halkı, kalenin dışında, altlarında ve hemen önlerinde bulunan evlerde otururdu. Herhangi bir saldırı ya da savaş olduğunda, kale içine çekilirlerdi. (Konyalı, 1960, s. 97) Erzurum bu dönem süresince, önemli bir savunma, istihdam ve yönetim merkezi olma özelliğini taşımıştır. Bu

¹ Erzurum'un Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına katılışına ilişkin olarak bkz. (Kızıroğlu, 1944: 38-43).

² 1535-1569 yılları arasında tayin edilen Erzurum Beylerbeyileri, sırasıyla, Dulkadirli Mehmed Han (1535-1539), Ferhad Paşa (1539-1541), Hadım Ali Paşa (1541-1542), Kızıl-Ahmedli Musa Paşa (1542-1544), Temerrüd Ali Paşa (1544-1548), Ulama Paşa (Mart 1548-Eylül 1548), Tekezade Mehmed Paşa (1548-1549), Kara-Şahin Mustafa Paşa (1549-1550), Çerkes İskender Paşa (1550-1553), Ayas Paşa (1553-1559), Toygun Paşa Kardeşi Mustafa Paşa (1559-1562), Lala Kara Mustafa Paşa (1562-1563), Temerrüd Ali Paşa (ikinci kez 1563-1564), Koca Sinan Paşa (1564-1565), Ali Paşa (1565-?); (Aydın, 1998: 87-163).

kazanım, ayrıca bu kentin esnaf ve zanaatkârlık yönünden, İmparatorluk ve hatta II. Meşrutiyet döneminde bile önemli bir iş ve ticaret merkezi olmasını sağlamıştır (Findıkoğlu, 1968, s. 46).

Tablo 1’de görüldüğü üzere Erzurum Beylerbeyliği, kurulduğu 1535 yılından bu yana sürekli büyüme göstermiş, ancak başlangıçta 12 olan sancak sayısı, XVII. Yüzyıldan itibaren büyük ölçüde azalmıştır. Bu yüzyıl ortalarında, Karahisar-i Şarki, Hınıs, Kiğı, Pasin, Malazgird, Tekman, Kuzcucan, İspir, Tortum, Narman, Mecingerd, Maverman ve Kızıcaan sancaklarından meydana geliyordu. Merkezi sancak, paşa sancağıydı ve beylerbeyi bütün eyaleti buradan yönetirdi. Erzurum da bir paşa sancağıydı (Hancı, 2009, s. 71). Erzurum eyaletini çevreleyen Kars, Çıldır, Van, Muş gibi eyaletler, Erzurum Beylerbeyinin nüfuzu altında bulunuyordu. Padişahın yürütme gücünü ve otoritesini taşrada temsil eden Erzurum Beylerbeyi, bu eyalet valilerini azledebildiği gibi, komşu ülkelerle antlaşma yapma yetkisine de sahipti. Ayrıca merkezi otoritenin sarsıldığı dönemlerde söz konusu sistemde bir aksaklık çıkması durumunda, Erzurum valilerinin yetkilerinin artırılması yoluyla bunun önüne geçilmeye çalışılırdı. (Küçük, 1995, s. 328) Erzurum Beylerbeyi, kısacası merkezden sultanın otoritesini temsil etmekteydi. Belirlenen Erzurum Beylerbeylerinin tümü, kul sisteminden yetişmiş, padişaha ve devlete bağlılıkları denetlenmiş ve bu bağlılıkları çerçevesinde Erzurum’a gönderilmişlerdir. Erzurum’da huzur ve güvenliği sağlamanın yanı sıra, sefer halinde iken kendisine bağlı olan kuvvetlerle birlikte orduya katılma ve ayrıca mukataaların³ yoklatılmasında defterdarlarla birlikte hareket etme beylerbeylerinin temel görevleri arasındadır. (Pamuk, 2006, s. 155, 160-163)

³ “Mukataa usulü, Osmanlı Devleti’nin vergi toplama biçimlerinden birisini oluşturur. Bütçeleri oluşturan gelir kaynakları çoğunlukla cizye, avarız ve mukataa gelirleridir. Bunlar, devlete ait işletmelerin tekel haline getirilip, işletme ve üretim hakkının verildiği ve günümüzdeki kamu iktisadi teşekküllerine benzeyen tesislerdir. Mukataa sistemi tamamıyla ayrı bir sistemi simgelemektedir. Mukataa, hukukî bakımdan bir kiralama olup, karşılıklı olarak antlaşma ile miktarı belli olmaktadır. Mukataalar açık artırma, yani müzayede ile belirlenmiş olup, en çok parayı teklif etmenin yanında, nakit olarak ödenecek miktar da kiraya verilmesi sırasında önemlidir. Mukataanın iltizam süresi üç yıl olarak belirlenmiştir.” (Osmanlı Araştırmaları, 11.12.2012).

Tablo 1 - Erzurum Beylerbeyliği'ne Bağlı Sancaklar

1535 Eyalet-i Erzurum	1555 Eyalet-i Erzurum	1568-1574 Vilayet-i Erzurum	1575 Eyalet-i Erzurum	1609 Eyalet-i Erzurum	1653 Eyalet-i Erzurum	1682-1702 Eyalet-i Erzurum
Paşa (Erzurum) Hınıs Karahisar-ı Şarki Tekman Yukarı Pasin Kiği İspir Mecinkerd Malazgird Maverman Tortum Kızucan	Paşa (Erzurum) Bayburt Karahisar-ı Şarki Ardanuç Kelkit Kiği İspir Hınıs Çemişkezek Maverman Tortum Oltu Büyük Ardahan Batum Pasin Kars Tekman Trabzon Kemah Tavuskar Pertek Sağman Malazgirt Acara Deresi Peneskirt Pertekrek Livane Kızucan	Paşa (Erzurum) Trabzon Karahisar-ı Şarki Kiği Pasin İspir Hınıs Çemişkezek Soğman Mazgird Pertek Oltu Batum Mavirman Ardanuç Küçük Ardahan Kuzucan Tortum Ardahan Pertekrek Livane Kars Şavşat İmirho Acara Malazgird	Paşa (Erzurum) Trabzon Karahisar-ı Şarki Ardanuç Pasin Kiği İspir Hınıs Çemişkezek Maverman Tortum Oc. Oltu Küçük Ardahan Oc. Şavşat Oc. Malazgird Faş Tekman Ardahan N. Şavşat Oc. Batum Pertek Sağman Oc. Kars Acara Deresi Oc. Malazgird Oc. Livane Oc. Mecingerd Kızıçan Maçahil Palu Oc. Livane	Paşa (Erzurum) Karahisar-ı Şarki Kiği Hınıs Pasin-i Ulya Malazgird Tekman Kızucan İspir Tortum Mecingerdya Pasin-i Süfla Maverman	Paşa (Erzurum) Karahisar-ı Şarki Pasin Kiği İspir Hınıs Malazgird Tekman Tortum Mecingerd Maverman Kızıçan	Paşa (Erzurum) Bayburt İspir Hınıs Karahisar-ı Şarki Kızucan Kiği Malazgird Maverman Mecingerd Pasin Tekman Tortum Köy Şevle Bayezid Kalesi
12	28	27	31	13	12	17

Kaynak: (Dölek vd., 1999, s. 48; Pamuk, 2006, s. 57; İnbaşı, 2012, s. 523-524). Ayrıca bkz. (Aydın, 1998, s. 225-296; Çelebi, 2011, s. 142).

İmparatorluğun eyaletleri içinde beylerbeyinin ödediği has bedeli,⁴ 1.214.600 akçeyle (Çelebi, 2011, s. 32) başta gelmekteydi. Dolayısıyla, Erzurum'a atanacak beylerbeylerinin "vezir rütbesinde" olmaları yasa gereği idi. Bunun temel nedeni, Erzurum Beylerbeyi'nin Kafkasya ve İran konularında Osmanlı otoritesinin en yüksek temsilcisi olarak görev yapmasıydı. Özellikle Gürcülerin Osmanlı otoritesinden kurtulma gayretlerini büyük bir dikkatle izlemişlerdir. (Milli Eğitim Bakanlığı, 1968, s. 376) Beylerbeyine, Sancak beylerine ve eyaletin diğer büyük memurlarına maaş yerine "has" veriliyordu. Öte yandan Erzurum eyaletindeki toprak ve çiftçi statüsü, temel olarak "tımar sistemine" dayanmaktaydı. Haksız vergileri kaldıran, çiftçiyi ve üretim hacmini öncelikli olarak dikkate alan Osmanlı yasaları, adil ve devlet nizamı olarak burada halkın isteği ile zaman içinde yerleşmiştir. (Dölek vd., 1999, s. 49) Tımarlarının gelirleri bakımından Erzurum, Rumeli eyaletleriyle eşitti; gelirleri 6 bin akçe ile 3 bin akçe olan iki farklı tımar vardı (Hancı, 2009, s. 71). Öte yandan Erzurum Beylerbeyliği, 120 zeamet ile tezkireli ve tezkiresiz 5.157 tımarlı sipahi çıkarmakta, cebelileri ile bunların sayısı 7.800'ü bulmaktaydı. Sahip olduğu bu kuvvetlerle Erzurum, İmparatorluğun dördüncü derecede asker çıkararak bir eyaleti olmaktadır. (Milli Eğitim Bakanlığı, 1968, s. 377)

Tanzimat'ın ilanına kadar bir beylerbeyliği olarak idare edilen Erzurum, 1845'te yapılan bir değişiklikle "eyalet" haline getirilmiştir. Esasen 1839 yılında ilan edilen Tanzimat'ın uygulanması kentte karışıklıklara yol açtığından, ilk altı yıl uygulanmamıştır (Küçük, 1975, s. 173). Fransız modelini esas alan bu düzenlemeye göre, yeni eyaletin başında bulunan valinin yetkileri büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Eyaletin mali işleri müstakil defterdara, askeri işleri ise Anadolu ordusu seraskerliğine bırakılırken, valiye sadece mülki görevleri bırakılmış ve belirli bir maaş bağlanmıştır. Yetkileri kısılan valiler, yeni oluşturulan kent meclislerine danışmadan hiçbir iş yapamayacaklardı. Meclisler, valilere yardımcı olmaktan öte, aynı zamanda valilerin ezici ve haksız işler yapmasını önlemek gibi bir gayeyle de (Karal, 1999, s. 33-34) oluşturulmuştur. Bu eyalet meclisinin üyeleri, doğrudan halk tarafından seçilmekteydi ve kazaya, sancağa

⁴ "Has, Osmanlı İmparatorluğu toprak düzeninde yıllık geliri yüz bin akçeden çok olan topraklar ve bu topraklardan alınan vergidir."; (Türk Dil Kurumu, 18.07.2009).

veya eyalet merkezine ait tüm kenti ilgilendiren idari, mali, mülki ve adli meseleleri müzakere etmekteydi (Küçük, 1975, s. 223-224). Ortaylı'ya göre, Tanzimatçı bürokratların bu gibi bir sisteme geçmek istemelerinin esas amacı, hem eyalet idaresinin ıslah edilmesi, gelirlerinin artırılması ve tutarlı bir idarenin yerleşmesinin sağlanması, hem merkezi hükümetin taşradaki egemen gruplar üzerinde otoriter bir kontrolünün kurulabilmesidir. Çünkü bu dönemde, tımar sisteminin bozulmasına koşut olarak, yani toprağın fiilen devlet denetiminden çıkarak güçlü ailelerin malikâne arazisi durumuna gelmesiyle, geleneksel taşra idare kurumları yerel ayanların eline geçmiş ve merkezin çevre üzerindeki ekonomik denetimi azalmıştı. (Nalbant, 1997, s. 114) Böylelikle merkezin işlerini yerel düzeyde gerçekleştirecek yeni bir yönetim yapısı oluşturularak, merkeziyetçi yapıyı güçlendirileceği düşünülmüştür. Ancak bu durum, Ortaylı tarafından eleştirilmektedir. Ona göre, XIX. yüzyıldan bu yana devlet yönetiminde yapılan bu gibi düzenlemeler, ciddi ölçüde mahalli özerk yönetim ilkelerini dikkate almayan merkeziyetçi bir yapıya dönüşmesine ve söz konusu yapı içerisinde, her alana otoriter bir tutumla el atan bir yönetimin yetersiz ve olanaksız kaldığında ise, köylerin başıboş bırakıldığını ve bunun ise, soygun ve asayiş bozukluklarına yol açmıştır. (Ortaylı, 2008, s. 427, 434, s. 2000) Sami (1933, s. 937-952) ise, Tanzimat döneminde batıdan alınmak istenen yasaların ve diğer düzenlemelerin devlet yönetiminde ikilikler yarattığını ifade etmiştir. Bu yönde bir gereksinimin var olduğunu kabul etmekle birlikte, yeni kurumların mevcut kurumları zayıflattığını ve bunların gelişimlerine engel olduklarını belirtmiştir. Bunun esasında yatan temel nedeni ise, yöntem ve zihniyet değişikliği olarak özetlemektedir. Ayrıca II. Mahmut'un batının düşünce ve anlayışını getirmekle birlikte, eskiyi de alıkoyduğu ve böylelikle, iki yönlü bir sistemin de kurucusu durumunda olduğunu, Başaran ve Başarır (1974, s. 22) dile getirmektedirler.

1845'te bu yeni düzenleme uygulanmaya başlanınca, mali konular ve vergiler nedeniyle çeşitli ayaklanmalar meydana gelmiştir. Mahalli otoritelerini kaybetmek istemeyen taşra eşrafının, ilk anda direnişe geçtiği (Ortaylı, 2008, s. 430) belirtilmektedir. Hükümet bu durum karşısında, hem karışıklıkları bastırmak, hem Tanzimat'ın uygulanmasını sağlamak için Esad Muhlis Paşa'yı ikinci kez Erzurum Valiliği'ne atamıştır. (Dölek vd., 1999, s. 54) Üstelik kentteki kıtlık ve pahalılıktan dolayı halkın büyük bir kesimi, başka

yerlere, özellikle Rusya'ya ve İran'a göç etmişti (Küçük, 1975, s. 179). 1850'de bu eyalet, Erzurum, Kars, Çıldır, Beyazıt ve Dersim sancaklarına ayrılmıştı. (Bilgin vd., 1974, s. 78)

Ülkede "eyalet" sisteminden "vilayet" sistemine geçişte ilk yasal düzenleme 1858'de, Vülat-i İ'zam ve Mutasarrıfın-i Kiram Talimatı ile yapılmıştır. Ardından 1864'te de Teşkil-i Vilayat Nizamnamesi yayınlanarak; eyalet sistemi kaldırılmış ve Osmanlı toprakları vilayet sistemine göre yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bu nizamnameye dayalı olarak oluşturulan yeni vilayet teşkilatında Erzurum vilayeti; Erzurum (merkez), Çıldır, Beyazıt, Van, Muş ve Erzincan sancaklarını içine almıştır. (Bilgin vd., 1974, s. 78) 1865'te Vilayetler Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra, 1866'da ilk vali olarak atanan Mehmet Emin Muhlis Paşa'nın döneminde, (Konyalı, 1960, s. 558; Küçük, 2008, s. 33) Erzurum'da vilayet teşkilatı yeniden kurulmuştur. Buna göre 6 Sancak olan Trabzon, Sivas, Mamure tül-Aziz, Diyarbakir, Bitlis ve Van Vilayetleri ile komşu olan Erzurum'un; Erzurum, Çıldır, Muş, Kars, Şarkikarahisar, Beyazıt, Erzincan ve Van-Hakkari'den oluşan 8 sancak ile Ova, Kiğı, Tercan, Hınıs, Tortum, Keskim ve Pasin gibi 40 kazaya bölündüğü görülmektedir. (Küçük, 1975, s. 224) Erzurum vilayeti son şekli ile bütün bir Doğu Anadolu'yu içermekteydi. Doğu'da ise Rusya ve İran yer alıyordu. Kaza merkezlerine kaymakam, vilayet ile kaza arasındaki bir yapıya sahip olan yerlere mutasarrıf atanmıştır. (Konukçu, 1992, s. 280) İkinci Meşrutiyet döneminde (1908-1922) vilayet teşkilatı büyük ölçüde değişikliğe uğramış, sadece Erzurum, Beyazıt ve Erzincan'dan oluşan üç sancaklı bir bölge haline getirilmiştir. Cumhuriyet dönemindeki radikal vilayet teşkilatı ise, bu sınırları büyük ölçüde küçülterek, iki sancaktan oluşan Erzurum'u, yedi kazalı bir vilayete dönüştürüldüğü (Fındıkoğlu, 1944, s. 70) görülmektedir.

XIX. Yüzyıldaki 93 Harbi denilen Osmanlı-Rus Savaşları sırasında üç kez Rus istilasına uğrayan Erzurum, adeta bir savunma kalesi haline getirilmiştir. Kale gereksinmeyi karşılayamadığından, stratejik noktalara tabyalar inşa edilmiş ve kentin etrafı toprak istihkâmlarla çevrilmiştir. Bu dönemde kentteki savaşlar, hastalıklar ve ekonomik düzenin alt üst olması nedeniyle nüfus giderek azalmıştır. Kentin nüfusunun 130 binden 15 bine düştüğü (Küçük, 1975, s. 109) belirtilmektedir. 1918 yılının sonlarına gelindiğinde Kent, büyük

bir köy durumunu andırmıştır. (Konukçu vd., 1989, s. 6-7) Ayrıca 93 Harbi sonrasında Erzurum Vilayeti'nin bir kısım toprakları (Elviye-i Selase) Rusya'ya bırakıldığından idari taksimat yeniden düzenlenmiştir. Erzurum Vilayeti, 1882 yılında Erzurum, Bayburt, Bayezid ve Erzincan sancaklarından oluşurken, 1899 yılında Erzurum, Erzincan, Bayezid sancaklarından oluşmaktaydı. Erzurum'dan 1914'te Erzincan, 1925'te ise Bayezid ayrılmış ve vilayetin sınırları tekrar değişikliğe uğramıştır. (Dölek vd., 1999, s. 54) 12 Mart 1918'de, Türk Ordusu Erzurum'a girerek, kent işgalcilerden kurtarılmıştır. Milli Mücadele başladığında (1919) Misak-ı Milli sınırları içinde kalan Erzurum'da, Kazım Karabekir Paşa 15. Kolordu Komutanı iken, bir mülkiye amiri olan Münir Akkaya dönemin valiliğini yapmıştır. (Erdeha, 1970a, s. 17-18) Mustafa Kemal tarafından bu mevkiye getirilmesinde Münir Beyin Milli Mücadelenin içten bir taraftarı olmasının etkisinin büyük (Erdeha, 1970b, s. 32-44) olduğu ifade edilmektedir.

3.1. Kuruluşundan I. Dünya Savaşına Kadar Erzurum Belediyesi (1877–1914)

Bilindiği üzere, Osmanlı döneminde modern belediyecilik süreci⁵, Tanzimat dönemiyle (1839–1876)⁶ başlamaktadır. Temel olarak kadı ve sorumluluğu altındaki bazı yetkililer tarafından idare edilen belediye işleri,

⁵ “1839 Tanzimat Fermanı'yla simgelenen yeni yönetim biçimi arayışları, 19. Yüzyılın ikinci yarısında kent yapısında önemli dönüşümlere yol açmıştır... Yeni benimsenen ekonomik ilişkiler ve yönetim biçimi, yeni kent merkezleri, yeni bir altyapı ve yeni kurumlar gerektiriyordu...” (Tekeli, 1999, s. 19) Belediyeler ise bu kurumlardan biridir. Ancak burada belediyeler, bir “mahalli idare birimi” olarak düşünülmemiş, sadece kentin modern bir biçime dönüştürülmesini, yani bayındır, temiz ve aydın olmalarını sağlayacak kurumlar olarak görülmüştür. (Küçükkuşurlu, 2008, s. 21) Bunun için geniş cadde ve rıhtımların açılması, dar sokak ve çıkmazların kaldırılması, başkentnin kentsel anlamda köklü bir değişimi (Yerasimos, 1999, s. 1), kısacası kentlerin güzelleştirilmesinin sağlanması (Keleş, 2012, s. 110) hedeflenmiştir.

⁶ “Tanzimat Dönemi 1876'da II. Abdülhamit'in tahta çıkması ve Meşrutiyet'in ilânıyla sona ermiş kabul edilir. Ancak genel anlamda Osmanlı Reformunun 1922'de Osmanlı Devleti'nin sona ermesine dek sürdüğü de söylenebilir.”; (Vikipedi, 20.11.2012). Erzurum tarihi araştırmalarına yönelik çalışmaların geçmişi çok eskiye dayanmamakla birlikte, bu konuda ilk adım, II. Abdülhamit döneminde atılmıştır. 1870 ila 1900 yılları arasında sayısı on beşi bulan salnameler yayımlanmıştır. Bu salnamelerde genel olarak mülki, askeri ve tarihi yönlerden Erzurum'a ilişkin ait oldukları yıla dayalı olarak farklı yönleriyle ele alınmaktadır. (Duman, 1982, s. 56-57) Ayrıca Anadolu'da çıkan ilk gazete de burada yayımlanmıştır. 1866'da çıkan *Envar-ı Şarkiyeye* adlı bu gazete, haftalık olup, daha sonra bir yüzü Osmanlıca, diğer yüzü Ermenice olarak yayımlanmış, Cumhuriyet döneminde de *Erzurum* adını almıştır. (Küçük, 1995, s. 329)

yeni oluşturulan bu yapıyla, belediyelere, devredilmiştir. Erzurum Belediyesi ise bu dönemde kurulan ilk belediyelerden biri olup, Erzurum'un kent tarihinde büyük bir öneme sahiptir. Meşrutiyetin hemen ilanından sonra 1877'de çıkarılan Belediye Kanunu'na dayalı olarak şekillendirilen Erzurum Belediyesinin başkanları, Babıali tarafından dört yıllığına atanırlarken, belediye meclisleri ise, genellikle bir başkan ve altı üyeden oluşacak; ayrıca bir mühendis ve memleket tabibi de mecliste görev yapmaları çerçevesinde yapılandırılmıştı. Erzurum Belediyesinin kuruluş döneminde yaşadığı tüm sıkıntılara rağmen, varlığını devam ettirebildiği ve I. Dünya Savaşına kadar birtakım başarılar elde edebildiği ileri sürülebilir. (Küçükkuşurlu, 2008, s. 21, 34) Zira dönemin ve İmparatorluğun koşullarını düşündüğümüzde, Erzurum Belediyesi'nin düzenli bir altyapıya sahip olduğunu düşünmek, iyimser bir yaklaşım olacaktır.

Belediyesi'nin ilk kurulduğu dönemde nüfusunun 40 bin olduğu belirtilen Erzurum'un genel olarak dar ve temiz olmayan sokakları, lağım ve kanalizasyon altyapısının bulunmaması, evlerinin damlarının topraktan ve çatısız olması, yakıt olarak tezeğin kullanılması ve bütün bunlara bağlı olarak halk sağlığının daimi bir tehdit altında bulunması, 1860'larda kurulan Erzurum Belediyesi'nin bu dönem süresince mücadele ettiği temel sorunlar olarak sıralanmaktadır. Bu sorunlar karşısında sahip olunan gelir kaynakları ise, muğlaktı; bazı hasılatın belediyelere tahsisinin gerekli olduğu kabul edilmiş ve inşaat ve tamirat vergilerinin bir miktarının belediyelere verilmesi, emlak sayımı yapılan yerlerin yeni vergileri arasındaki "tanzimat-ı belediye tertibatı"nın da belediye sandıklarına sermaye yapılması kararlaştırılmıştı. Ayrıca yeni gelir kaynakları buldukça, bunların vilayet makamları tarafından belediyelere verilmesi uygun bulunmuştur. Ancak daha sonraları yapılan yeni düzenlemelerle (1877), gelir kaynaklarının hangileri olduğu daha belirgin bir biçimde ortaya konmuştur. Buna göre, belediyenin en önemli gelirleri devlet tarafından tahsis olunan vergilerden irade-i seniyye ile ayrılacak belediye vergilerinden ve kantar, çeki, kontrato ve zephiye vergileriyle belediyelere terk olunacak diğer vergilerden oluşmaktaydı. Büyük bir kentin belediyesi için son derece yetersiz olmakla birlikte, II. Meşrutiyet'in hemen öncesinde ve yeni dönemin ilk yıllarında Erzurum Belediyesi'nin yıllık gelirlerinin yaklaşık 4 bin lira olduğu ifade edilmektedir. (Küçükkuşurlu, 2008, s. 72, 46, 81, 82 - 117)

Milli Mücadele yıllarında Şerif Efendi'nin belediye başkanlığı dönemi, bu anlamda bir dönüm noktası olduğu ve başlattığı birçok uygulamanın belediye teşkilatının kurumsallaşması adına önemli sonuçlar doğurduğu ileri sürülmektedir. Zira Şerif Efendi'nin uygulamaları, II. Meşrutiyet'in getirdiği yeni anlayış ve düzenlemelerle paralellik göstermektedir. Ancak kent, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, bölgeye gönderilen bazı Osmanlı valilerinin beceriksizliklerinden, aşiret ayaklanmalarından ve isyanlardan, Trabzon-Erzurum-Tebriz ticaret yolunun önemini kaybetmesine bağlı olarak ticaretin gerilemesinden ve sıklıkla yaşanan kıtlıklardan, salgın hastalıklardan ve depremlerden dolayı büyük ölçüde olumsuz yönde etkilendiği ileri sürülmektedir. İşgal öncesinde 100 bin olduğu varsayılan kent nüfusu, savaştan sonraki yıllarda 15 bine kadar düşmüştür. (Küçüküçurlu, 2008, s. 14, 64, 42-43) Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa, bu dönemde özellikle açlığın ve ağır kış koşullarının kenti ve kentlileri büyük ölçüde zorladığını belirtmiştir (Karabekir, 1939, s. 130-133).

3.2. I. Dünya Savaşından Milli Mücadele dönemine kadar Erzurum Belediyesi (1914–1923)

Kurumsallaşma süreci henüz tamamlanmadan I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle belediye adına elde edilen tüm kazanımlar ortadan kalkmış ve Erzurum Belediyesi bir duraklama dönemine geçmiştir. Bu dönemde aynı zamanda 3. Ordu'nun karargâhı olan Erzurum'un, belediye ve sağlık hizmetleri bakımından yetersiz kaldığı görülmektedir. Özellikle hastane ve yatak konusunda büyük ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Tifüs ve kolera gibi salgın hastalıklardan dolayı binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Diğer hayatta kalanlardan ise genç nüfus savaşmak için sınır bölgelerine giderken, diğerleri göç etmek zorunda kalmıştır. Kentte kalanlar ise, önce Rusların ve onu takip eden Ermenilerin zulmüne maruz kalmıştır (Fındıkoğlu, 1966-1967, s. 9; Dursunoğlu, 1998, s. 24). Kentin ileri gelen sakinleri ve yöneticileri (yaklaşık 130 kişi) ittihatçı oldukları gerekçesiyle sürgün edilirken, bazıları da idam edilmiştir (Konukçu, 1992, s. 386). Bu dönemde Erzurum'un üçte ikisi düşman tarafından yıkılmıştır. Nihayet Doğu Cephesi Komutanı kumandasındaki Türk askeri 12 Mart 1918'de Erzurum'a gelerek, kenti Ermenilerden kurtarmıştır. Kurtuluştan sonra belediyenin yaptığı ilk işlerden birisi, işgalin son günlerinde

Ermeniler tarafından katledilen binlerce insanı, yaklaşık 8.500 kişiyi, defnetmek olmuştur. (Küçükkuşurlu, 2008, s. 249, 251, 270-271)

Bu dönem, hem Ruslar, hem Ermeniler tarafından bir harabe kente dönüştürülen Erzurum'un yavaş yavaş yeniden kentleşmeye başladığı bir toparlanma dönemini yansıtmaktadır. Bunda kuşkusuz ticarileşmenin etkisi büyüktür. Ancak sanayileşmenin kentte tarımsal ve özellikle hayvansal ürünlerin işlenmesi yönünde gelişmesi gerektiği düşünülmüştür. (Fındıkoğlu, 1970a, s. 47) Savaş sonrası muhacirlikten dönenlerle birlikte Erzurum'un nüfusu, 8.500'e kadar (Fındıkoğlu, 1968, s. 8) inmişti. Ancak belediye, bu nüfusun konut ve barınma sorununun ötesinde, en temel gereksinmelerini karşılayacak yeterli bir donanıma sahip olmamakla birlikte, halkın sefalet içinde olduğu belirtilmektedir. Halk, en çok ekme bulma konusunda sıkıntı çekiyordu. Bu nedenle birkaç ay içerisinde hükümetin teşvikiyle kentte 19 tane fırın açılmıştır. (Küçükkuşurlu, 2008, s. 251-273)

Yeni caddelerin açılması, kent sularının idaresinin, eski kale arsalarının ve üzerlerindeki binaların belediyeye devredilmesi, Cumhuriyetin ilanına kadar kentte devam eden belediye imar faaliyetleri arasındadır. Ayrıca Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın da, belediyecilik faaliyetleri kapsamında, kentin, hem imar işleriyle, hem sosyal hizmetleriyle ilgili bir takım faaliyetleri gerçekleştirdikleri belirtilmektedir. (Küçükkuşurlu, 2008, s. 292-313 - 284)

4. CUMHURİYET'İN KURULUŞUNDAN (1923) BUGÜNE DEĞİN ERZURUM'UN YEREL YÖNETİMİNDE YENİDEN YAPILANMA DÖNEMİ

Milli mücadele dönemi, Erzurum Belediyesi'nin yeniden yapıldığı bir dönem olup, işgal sonrasında kentte yeniden Türk idaresinin kurulması için belediye teşkilatı yeniden kurulmuştur. 1930'larda bu süreç başladığında Erzurum Belediyesi⁷, en geri kalmış belediyeler arasında gösterilmekteydi.

⁷ Bugüne değin Erzurum (Büyükşehir) Belediyesi'nde 21 belediye başkanı görev yapmıştır: Nazif Bey (1924-1927), Zakir Bey (1927-1930), Seyfullah Bey (1930-1933), Durak Sakarya (1933-1935), Salim Altuğ (1935-1938), Şevket Arı (1938-1940), Mesut Çankaya (1940-1945), Kazım Yurdalan (1945-1949), Şevket Arı (1950-1951), Lütfi Yalım (1951-1953), Semih Korukçu (1953-1955), Edip Somunoğlu (1955-1960), Hilmi Nalbantoğlu (1964-1968), Selahattin Ozan (1968-1973), Orhan Şerifsoy (1973-1977), Nihat Kitapçı (1977-1984), Necati Güllülü (1984-1989), Mehmet Ali Ünal (1989-1994), Ersan Gemalmaz (1994-1999), Mahmut Uykusuz (1999-2004), Ahmet Küçükler (2004-2014); (Kenthaber, 11.02.2014). 30 Mart 2014 yerel seçimlerinden sonra Mehmet Sekmen göreve gelmiştir. (Erzurum Büyükşehir Belediyesi, 04.05.2014)

1929 ekonomik krizinin de etkisiyle kentin sosyal ve ticari yaşamı çok durgunlaşmıştı (Küçükkuşurlu, 2008, s. 429). Hatta kent, 1940'lı yılların ortalarına kadar büyük bir köy görünümündeydi (Fındıkoğlu, 1970b, s. 106). Bu dönemde Erzurum'un nüfusuna bakıldığında, ciddi bir artış göstermediği görülmektedir. Zira Cumhuriyet Türkiye'sinin 1927 yılında yapılan ilk modern nüfus sayımına göre, 30 bin kişiyi aşan nüfusuyla (Fındıkoğlu, 1970b, s. 105) bölgedeki en kalabalık nüfusa sahip olmakla birlikte (Kaştan, 2006, s. 66), 1935'e kadar çok az bir artış göstermiştir. Kuşkusuz bunda, 1924'te yaşanan ve can ve mal kaybına yol açan iki büyük depremin etkisi büyük olduğu ileri sürülebilir. Birçok ev yıkılmış, konut ve barınma sıkıntısı baş göstermiştir. Depremin yanı sıra, belediyenin mali gücünün yetersiz olması, kente göçenlerin yeterli mali güçlerinin olmaması ve barınmanın finansmanını sağlayacak kurumların bulunmaması, bu sorunun çözümünü zorlaştıran nedenler arasında gösterilmektedir. Öte yandan Erzurum'da Cumhuriyet Sineması'nın ve Cumhuriyet Otel'i'nin faaliyete sokulması, kentin merkezi bir yerinde Gazi heykeli için bir abide hazırlanması, belediyenin bu dönemde başarılı uygulamaları olarak adlandırılacak faaliyetlerindedir. Ayrıca bu dönemde, Türkiye'de ilk kez Erzurum'daki bir caddeye Cumhuriyet isminin verilmesi (1924) önemli bir olaydır. (Küçükkuşurlu, 2008, s. 15, 333, 318, 324 - 344)

Bu dönemde idari yapıya ilişkin bir takım düzenlemeler de yapılmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra, 491 sayılı ve 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat'ı Esasiye Kanunu'nun 89. maddesine göre yeniden düzenlenen idari teşkilat ile sancaklar (livalar) kaldırılmış ve idari taksimat vilayet, kaza, nahiy ve köy olarak belirlenmiş, buna dayanılarak o güne dek mevcut vilayetler, vilayet olarak kalmış ve sancaklar da vilayete dönüştürülmüştür. Buna göre Erzurum, Bayburt, Hınıs, İspir, Kiğı, Oltu, Pasinler, Tortum ve Yusufeli kazalarından oluşan bir vilayet olarak Cumhuriyetin İdari Teşkilatında yerini almıştır. Sonraları yapılan küçük değişikliklerle Bayburt, Kiğı, Tercan ve Yusufeli Erzurum'dan ayrılmıştır. Bu arada bazı yeni kazalar da meydana getirilmiştir. (Konukçu vd., 1989, s. 7; Kızıoğlu, 1968, s. 40) Ayrıca belediye sınırlarının belirlenmesi konusunda, 1929'da belediye meclisi, bir komisyon seçilmesine karar vermiştir. Ancak bu uzunca bir süre uygulanamamıştır. Nihayet 1930'da yeni Belediye Kanunu ile sınırlar konusunda daha kapsamlı bir düzenlemeye gidilmiş ve Erzurum Belediyesi, daha düzenli bir sınıır tespiti için çalışmalara başlamıştır. Kanunun

emrettiği yeni belediye sınırları ancak 1937'de belirlenebilmiştir. Böylelikle Cumhuriyet tarihinin ilk belediye sınırları belirlenmiştir. (Küçükuşurlu, 2008, s. 363; Küçükuşurlu, 2011, s. 186 - 187)

Erzurum'un imarının ciddi bir şekilde ele alınışı ise, 1925'ten sonra gerçekleşmiştir. Bu dönemde belediyenin gelirleri harap olan bir kenti yeniden imar etmek için yeterli olmadığından, daha çok özel idare imkânlarıyla imar faaliyetleri yürütülmüştür. Bunun için gerekli finansmanın bir kısmı I. Dünya Savaşı'ndaki tahribat nedeniyle Erzurum'a ayrılan paydan, bir kısmı da 1924 depremi sonrası hükümet ve diğer kanallardan elde edilen yardım paralarından karşılanmıştır. Erzurum Belediyesi'nin Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki gelir bütçeleri incelendiğinde; 1924'te 124 bin lira tahmin edilen gelir bütçesi 1925'te 135 bin lira, 1926'da ise 151 bin lira olduğu görülmektedir. Belediye'nin, 1929 yılı için 124 bin 108 lira gelir elde etmesine karşılık, aynı yıl içinde 152 bin 393 liralık giderinin olduğu tespit edilmiştir. Bu düşük değerlerin oluşmasında, büyük ölçüde 1929 ekonomik krizinin etkisi bulunmaktadır. (Küçükuşurlu, 2008, s. 364, 400, 412) Ayrıca kentlin imarı için 1938'de mimar J.H. Lambert tarafından (Türkdoğan, 1965, s. 6) bir plan hazırlanmasına rağmen, bu planın uygulanmasından daha sonra vazgeçilmiştir (Karpuz, 1988, s. 173).

1930 tarihli Belediye Kanunu'nda belirtilen birçok sorumluluğun Erzurum Belediyesi tarafından yerine getirilemeyeceği kısa sürede anlaşılmış ve bunun üzerine, söz konusu Kanun'un 130. maddesine dayanılarak 1934'te İmar Birliği kurulmuştur. İmar Birliği faaliyetlerini 1949 yılına kadar yürütmüştür. (Küçükuşurlu, 2011, s. 24-25) İmar Birliği'nin hemen ardından, Doğuda emniyet ve asayişi sağlamak, valiler ve yerel yönetimlerce çekidüzen vermek ve devletin bölgede yapacağı faaliyetleri koordine etmek gibi gayelerle, belediyeyi ve kentlin imarını ilgilendiren en önemli gelişme olarak hemen bir yıl sonra Üçüncü Genel Müfettişliği kurulmuştur (Ünüvar, 1954, s. 9). Bu her iki kurumun oluşumunda, belediyenin içinde bulunduğu ekonomik durumun yanı sıra, bir an önce belediyeyi saf dışı bırakarak, doğrudan harekete geçme düşüncesi bulunmaktadır. Belediyenin bütün önemli işleri ve özellikle altyapı çalışmaları (elektrik, su gibi), bu iki kuruma verilmiştir. (Küçükuşurlu, 2011, s. 29-30) Merkezin yerelde ağırlığını artıran bu durum, yerel yönetim özerkliğini zedeleyici bir durum gibi algılanabilir. Ancak belediyede görevli yüksek maaşlı bazı memurların görevlerini kötüye kullanmaları ve kent bütçesi ayrılan meblağın gereksiz yerlere harcanması gibi etkenler, bunu zorunlu kılmıştır (Ünüvar, 1954, s. 9-10).

Öte yandan Cumhuriyet'in ilanının ardından ülkenin doğusunu merkeze ve ihraç limanlarına bağlamak (Yıldırım, 2001, s. 99) ve demiryolu hatlarını doğuya doğru uzatmak amacıyla yapılan ciddi girişimlerden biri, Ankara-Erzurum hattıdır. Ancak bu geçecek hattın hem ekonomik nedenlerden, hem çok sarp ve engebeli bir yerden geçecek olması nedeniyle inşası uzun yıllar sürmüştür. 1933 yılında yapımına başlanan demiryolu hattı, 1939'da tamamlanmış ve hizmete sokulmuştur. (Küçüküçürlü ve Saylan, 2008; Ünüvar, 1954, s. 91) Ayrıca kentte dilenciliği ortadan kaldıracak önlemlerin alınması, belediye dispanserinin açılması, fuhuşla mücadele, tezek ve gübre ile mücadele, bostanların pis sularla sulanmasının yasaklanması, belediyenin otobüs işletmesi kurması, kentin caddeleri açılırken birçok eski eserin ve mezarlıkların yok edilmesi, kentin ağaçlandırılması, düşkünlerevinin açılması, açık derelerin üzerinin kapatılması, belediye sınırlarının tespiti, kent planının hazırlanması ve gecekondulaşma, bu dönemde ele alınan temel konular arasındadır. (Küçüküçürlü, 2011, s. 70-187) Doğu vilayetlerinin sorunlarını belirlemek, gerekli plan ve projeler yapmak ve daha sonra harekete geçmek için 1950 seçimlerinin hemen öncesinde, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından Doğu Kalkınma Programı hazırlanmıştır. 1948–1950 döneminde Bayındırlık Bakanlığı bütçesinde pay ayrılmasına rağmen, gereksinmelerin çokluğu karşısında ayrılan bu payın yetersizliği, gereken bu plan ve projelerin zamanında yapılamaması ve 1950 Seçimlerinin hemen öncesine denk gelmesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. (Küçüküçürlü, 2011, s. 356)

1950 Seçimleri Demokrat Parti'yi iktidara taşımış ve ardından ülke tarımda kapalı ekonomik bir yapıdan hızlı bir sanayileşme ve kalkınma sürecine girmiştir. Bu yıllardan itibaren Erzurum'da da pek çok girişimin gerçekleştirildiği görülmektedir. Devlet eliyle sanayileşme politikaları çerçevesinde önce Et ve Balık Kurumu Erzurum Kombinası (1953), ardından sırasıyla Şeker Fabrikası (1956), Atatürk Üniversitesi (1957)⁸, Erzurum Yem Fabrikası (1959), Erzurum Eğitim Enstitüsü (1961), Pasinler Tuğla ve Kiremit Sanayii A.Ş. (1962), Aşkale Çimento Fabrikası (1973) ve Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu Erzurum Süt Fabrikası'nın (1975) kurulması ile Erzurum, kapalı ekonomiden dışa açık daha

⁸Bu dönemde Erzurum'un kentleşmesini sağlayan gelişmelerden birisi, 1957'de Atatürk Üniversitesi'nin kurulmasıdır. Erzurum Kongresi'ni açan Mustafa Kemal Paşa'nın 1937'de önce Van'da, sonraları Erzurum'da kurulmasını tasarladığı üniversite, nihayet 1957'de kurulmuş ve öğretime açılmıştır (Fındıkoğlu, 1968, s. 57).

canlı bir ekonomik yaşama erişmiştir. Bu dönemde bazı hayvancılık projeleri hayata geçirilmiş, özellikle 1982 yılında başlayan ve yaklaşık 6 yıl süren Erzurum Entegre Kırsal Kalkınma Projesi ile Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve özellikle Doğu'daki yatırımları teşvik edici politikaların uygulanması yöresinin ekonomik açıdan gelişmesine katkıda bulunmuştur. (Yavuz, 1994, s. 12; Sözer, 1970, s. 79-87; Çelik, 1997, s. 51; Fındıkoğlu, 1970b, s. 266-267) Bu amaçla özellikle tarım ve eğitim alanlarında Erzurum'da 68 ve alt bölgelerinde (Erzincan, Kars ve Muş) ise 102 kooperatif oluşturulmuştur (Fındıkoğlu, 1970b, s. 82-83). Ayrıca bağımsız mesleki örgütlenmelerin Erzurum'un kentleşmesinde etkisi bulunmaktadır. Buna göre, 1919 yılından 1963 yılına dek, kentte dini derneklerden maarif ve kültür derneklerine, spor derneklerinden siyasi derneklere toplam 253 dernek faaliyet göstermiştir. 1970'li yılların başında bu sayı 300'ü aşmıştır. (Fındıkoğlu, 1970a, s. 1-7)

Tüm bu olumlu gelişmelere karşın, Erzurum kent merkezinde geçmiş dönemlerde yaşanan bir takım kentsel sorunların bu dönemde de süregeldiği görülmektedir. Zira kent planının yokluğu, gelişigüzel açılan cadde ve sokaklar, kanalizasyon altyapısının iyi olmaması, dere yataklarının üstlerinin açık olması gibi sorunlar, bu dönem belediyesinin mücadele etmek zorunda olduğu temel meselelerdendir. (Ünüvar, 1954, s. 121-123) 1948 yılı bütçesinde Erzurum Belediyesi'ne 650 bin lira; kentin kanalizasyonunun yenilenmesi, 100 bin lira yoksullar için evlerin yapılması, 500 bin lira kentin sinemasının tamamlanması, 150 bin lira belediye otelinin tamir edilmesi, 450 bin kentin içme suyu altyapısı ve 2 bin lira açık derelerin üstlerinin kapatılması gibi bahsedilen kentsel sorunların üstesinden gelinilmesi için ayrılmıştır (Kubilay, 1979, s. 30-31).

Yine Erzurum'da bir kentleşme hareketini canlandırmakla birlikte, özellikle 1950 yıllarından sonraki hızlı nüfus artışı ve göçler nedeniyle sonraki yıllarda nüfusun, belediye sınırları dışına taşması sonucunu doğurmuştur. 1950-1960 yılları arasında kentin nüfusunun yaklaşık yüzde 30 oranında artması (Arıkan, 1973, s. 68), kontrolsüz bir şekilde gelişmesi ve beraberinde barınma ihtiyacını doğurması, Erzurum Belediyesi'ni konut açığı ve büyük bir gecekondulaşma sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır.

1965 yılında kentin nüfusu, ilk kez 100 bini aşmıştır (Fındıkoğlu, 1968, s. 8; Sözer, 1970, s. 31; Karadağ ve Güler, 1973, s. 31). Yaşanan bu yatay hareketlilik, bir yandan kenti adeta bir büyükşehir statüsü konumuna yaklaştırırken, öte

yandan kentte gecekondulu mahallelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunda büyük ölçüde artan kent nüfusunu karşılayacak ticari ve özellikle sanayi yatırım yokluğunun yanı sıra, yakın çevre kırsalından göçenler için mevcut konutların pahalı olması ile bu göçenlerin, hem ekonomik, hem sosyal yaşam koşullarının bir arada bulunmaya dönük olmalarından dolayı, birlikte yaşama istekleri etkendir (Fındıkoğlu, 1967-1968, s. 11 - 30).

1951 yılında Dağ Mahallesi olarak adlandırılan yerde birkaç konuttan oluşan küçük bir mahalle şeklinde gecekondulaşmaya başlayan bölgede, 1956 yılında gecekondulu sayısının 560'a vardığı belirtilmektedir. Sonrasında kentin diğer bölgelerinde de yayılmaya başlayan gecekondulaşma, kentte 1967 yılında 14.750 kişinin yaşadığı 3 bin gecekondunun bulunduğu belirtilirken (Fındıkoğlu, 1967-1968, s. 22), 1980'de kent merkezinde yaşayan nüfusun (200.701) neredeyse yarıya yakınının gecekondularda yaşadığı görülmüştür. (Kocaman vd., 2008, s. 190) Kuşkusuz bu sorunun kentte kökleşmesinde, belediyelerin de payı bulunmaktadır. Nitekim başlangıçta proje üretmemeleri ve denetim yapmamalarının yanı sıra, dahası bu bölgelere çeşitli altyapı hizmetleri ve sağlık, eğitim, dini ve sosyal ihtiyaçlara yönelik tesisler kurması ve ayrıca tapu dağıtımları ile birlikte kentteki belediyeler, gecekondulaşmayı adeta teşvik etmiştir (Kocaman vd., 2008, s. 187; Fındıkoğlu, 1970b, s. 124-125).

Ancak daha sonraları kentteki belediyelerin özellikle kanalizasyon, içme suyu, çöp toplama, altyapı gibi yakın çevresel kirlilikleri doğuran kentsel hizmetlerin artan talep sonucundaki yetersizlikleri, çözüm arayışlarını hızlandırmıştır. Zira 1960'lı yılların sonunda gecekondular ve buldukları bölgelerin sorunlarıyla ilgilenilmesi için belediyeye bağlı bir büroanın oluşturulması bunlardan biridir (Fındıkoğlu, 1967-1968, s. 24; Kubilay, 1979, s. 18). Kentte gecekondulu sorunu özellikle 1970-1980 yılları arasında yoğunluk kazanması karşısında Erzurum Belediyesi, gecekondulu önleme bölgelerinde ucuz arsa temin ederek, özellikle 3 No'lu gecekondulu önleme bölgesini (Yenişehir) "Toplu Konut Alanı" olarak ilan etmiş ve bu bölgede hızlı bir kooperatifleşme başlamıştır. 1985 yılından itibaren kurulan gecekondulu önleme ve toplu konut bölgeleri olan Dadaşkent ve Yıldızkent semtleri ile Kayakyolu, diğer bölgelerdir. Kentteki gecekondulu olgusu büyük ölçüde yavaşlamakla birlikte bu bölgeler, imar

planının gerektiği gibi uygulanmamasından dolayı beton bloklardan oluşan, tekdüze ve taşlaşmış bir konut bölgesine dönüştürülmüştür. (Kaya ve Güçlü, 1994, s. 180, 182) Kent merkezi kırsallaşan Erzurum'da belediyenin gayretleriyle 1994 yılında başlayan ve 1999-2004 yılları arasında hız kazanan ıslah, tasfiye, yıkım ve kentsel dönüşüm adları altında çeşitli çalışmalar yapılmasına karşın, kentte hala gerek gecekonduların, gerekse tapulu ilkel konutların sayısı oldukça fazladır. Yaklaşık 11 bin olan gecekondularda, yaklaşık 140 bin civarında bir nüfusun barındığı belirtilmektedir. (Kocaman vd., 2008, s. 179)

1980'li yıllardan sonra Erzurum, büyük ölçüde İstanbul, İzmir ve Bursa gibi diğer büyük kentlere de göç vermiştir. Yapılan bir çalışmaya göre, 1980-1985 yılları arasında kent, ülkede en çok göç veren (toplam 78.152 kişi) iller arasında üçüncü sırada (yüzde 6,7) gösterilmektedir (Yavuz, 1994, s. 11 - 15). Kuşkusuz bunda itici etmenlerin etkisi daha yoğundur. En başta ağır ve uzun sürmesinin yanı sıra, giyim, yakacak ve bu gibi yüksek harcamalar gerektiren doğa ve iklim koşullarının elverişsizliği gelmektedir. Üstelik kentte bundan dolayı yaşanan hava kirliliği, yaşamı önemli ölçüde zorlaştırmıştır. Bunun dışında Erzurum'un batıdaki büyük kentlere uzak olması ve ulaşım olanaklarının yetersizliği; büyük ölçekli sanayi yatırımlarının bulunmaması nedeniyle iş ve istihdam olanakları düzeyinin çok yetersiz olması ve bununla bağlantılı olarak sermaye sahiplerinin yörede yatırıma teşebbüs etme düşüncesinden uzak olması; ve kentlilerin çoğunluğunun gelir düzeyinin düşük ve gelir dağılımının dengesiz olması; görece olarak eğitim, sağlık, kültürel ve sosyal yaşam fırsatlarının yetersizliği gibi sorunlar bir kısım kentlilerin Erzurum'dan göç etmelerine yol açmıştır (Yavuz, 1994, s. 18).

1993 yılında 3030 sayılı Kanun kapsamına girerek büyükşehir belediyesi olan Erzurum; daha sonra 2008 yılında 5747 sayılı Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'la kent merkezinde Palandöken, Aziziye ve Yakutiye olmak üzere üç ilçeye ayrılmış, yine aynı kanun ile daha önce ilçe olan Ilıca'nın adı Aziziye olarak değiştirilmiş ve büyükşehir belediyesine bağlanmıştır. Bu büyükşehir ilçelerinin dışında Erzurum'un, on yedi ilçesi daha bulunmaktadır: Aşkale, Çat, Hınıs, Horasan, İspir, Karaçoban, Karayazı, Köprüköy, Narman, Oltu, Olur, Pasinler, Pazaryolu, Şenkaya, Tekman, Tortum ve Uzundere ilçeleri.

Son düzenleme ise, 12 Kasım 2012 tarih ve 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun olup, bu kanunla birlikte, Erzurum dâhil, ülkedeki yirmi dokuz ilde, bir yandan il özel idarelerini, köyleri ve belde belediyelerini kaldırmakta, diğer yandan bu illerdeki ilçe belediyelerini büyükşehir ilçe belediyesine dönüştürmektedir. Söz konusu kanunun yürürlüğe girebilmesi için 30 Mart 2014 yerel seçimleri beklenmiştir. Buna göre, bugün artık Erzurum'da anayasal kurumlar olan İl Özel İdaresi ile köylerin varlığı son bulmuş ve ardından İl Özel İdaresi'nin tasfiye ve devir işlemleri tamamlanmıştır (T.C. Erzurum Valiliği, 01.05.2014). Ayrıca kentteki mahalle sayısı, 121'den⁹ 1086'ya çıkmış, yani yüzde 798'lik bir artış yaşanmıştır.

Öte yandan, Erzurum'un 2000 yılı sayımına göre nüfusu, 744 bin 843 iken, bugün bu sayı 694 bin 706'ya gerilemiştir. 10 yıl sonra ise, 483 bin 59'a gerileyeceği varsayılmaktadır (TÜİK, 08.02.2014). 2012 yılı verileri bu durumu doğrulamaktadır; önceki yıla göre kentin yıllık nüfus artış hızı yüzde 3,4 oranında (TÜİK, 2013, s. 8) azalmıştır. Kuşkusuz bunun temel nedeni, kent kırsalından göç olsa bile, özellikle kente yerleşenin sahip olduğu 5–10 yıl sonra kentten ayrılma algısıdır. Bu ise, Erzurum'un, kentinin değerlerine sahip çıkan bir topluma dönüşmemesine yol açmaktadır.

Ayrıca Erzurum'un; önceki dönemlerden süregelen işsizlik, gecekondulaşma, yakın çevresel kirlilikler ve kent içi ulaşım gibi sorunların farklı düzeylerde de olsa diğer kentsel sorunlarının devam ettiği görülmektedir. Yakın çevresel kirlilikler konusunda Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanteri Değerlendirme Raporu'nda (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012, s. 7), Erzurum'da sırasıyla atık, su ve hava kirliliği ile erozyon kaynaklı çevresel sorunların yaşandığı belirtilirken, ülkede atık kirliliğinin birinci öncelikli sorun olduğu 23 ilden biri olduğu gösterilmektedir.

Birkaç yıl önce yayınlanan raporda (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2008, s. 9), kentin birincil çevre sorunu olarak hava kirliliği olduğu belirtilmiştir.

⁹ Toplam 203 olan mahalle sayısı (T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, 08.02.2014), Erzurum'un Büyükşehir Belediyesi'nin aldığı kararla birlikte, kent merkezindeki 100 mahalle, 18'e düşürülmüştür (Nehri, 08.02.2014). Böylelikle kentteki mevcut mahalle sayısı, 121'e düşmüştür.

Kuşkusuz kentte bu sorunun çözümü adına alınan ciddi tedbirler (atık yağların yakılmasının önlenmesi, motorlu araçlara yönelik egzoz ölümleri gibi) ve doğal gaz kullanımı olumlu sonuçlar vermiştir. Öte yandan kirlenen suların insan sağlığı açısından zarar oluşturmaması için belediyeler tarafından su depoları sürekli olarak dezenfekte edilmesine karşın, kanalizasyon şebekesinin yetersiz olması, yerleşim yerlerinde evsel nitelikli atık suların arıtılmaması, büyük sanayilerin atık sularını arıtması, küçük sanayilerde toplu arıtmanın olmaması, fosseptik çukurların sağlıklı şekilde inşa edilmemesi ve zirai mücadele ilaçlarının kontrolsüz kullanımı gibi nedenler (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü Çevre Envanteri Dairesi Başkanlığı, 2009, s. 5-6), kentte su kaynaklarının kirliliğinin süregelmesine yol açmaktadır. Erzurum'da sağlıklı bir kentsel planlamanın yapılabilmesi için öncelikli olarak kentsel ekosistemlerin ve çevre sorunlarının anlaşılması gerekmektedir. Bunun, Erzurum'un sürdürülebilir kalkınma dinamiklerine ışık tutacağı açıktır. Yine kentsel dönüşüm projeleriyle de, kentin geçekonu olgusunun daha iyi yönetilebileceği hedeflenmektedir. Bu çerçevede kentin Mal Meydanı ile Yunus Emre, Harput Sementi, Hasan Basri, Habib Efendi, Mehdi Efendi ve Kavak Mahallesi kapsayan bir bölgede geçekonu mahalleleri ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır.

Son olarak Erzurum'un iklim ve coğrafi özelliklerine dayalı stratejik önemiyle bağlantılı bu dönemde gerçekleşen birkaç dikkate değer gelişmeden bahsetmek gerekir. İlki, birçok spor dalını bir araya getiren bir kültür ve spor festivali niteliğinde olan 25. Dünya Üniversiteler Kış Oyunları'dır. Bu festivalin hazırlık sürecinde çok sayıda spor alanı oluşturulup, cihaz ve donanım yatırımı yapılmıştır. Türkiye'nin en uzun kayak pisti olan Palandöken Dağları ile bugün önemli bir turizm potansiyeli taşımaktadır. Ancak söz konusu pistin üç yıl sonra toprak kayması nedeniyle çökmesi ve kullanılamayacak ölçüde zarar görmesi (Alagöz, 19.08.2014), Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) raporunun daha iyi hazırlanması gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. İncelemeler sonrasında teknik raporların ardından bu pistin yenilenmesi için çalışmaların yapılacağı yetkililerce (Radar Haber, 19.08.2014) dile getirilmiştir. Ayrıca Erzurum'u uzun vadede kış turizmi yönünden marka bir kente dönüştürebilmek için sadece mevcut spor yarışmalarını, şampiyonaları ve etkinlikleri kente çekmek değil, aynı zamanda yerel, bölgesel ve ulusal otoritelerin alacakları inisiyatiflerle

ülke ve dünya ölçeğinde yeni etkinlikler (Erzurum 2011 Winter Universiade, 02.05.2014) ortaya koyabilmelidirler. Bir diğeri, Erzurum’u stratejik öneme sahip enerji koridoru haline getirecek Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı projesidir. Bu proje, Hazar Denizi’ndeki Şahdeniz yataklarından çıkartılan doğalgazı Gürcistan üzerinden Türkiye’ye eriştirmeyi amaçlamaktadır. Güney Kafkasya Boru Hattı Projesi olarak da bilinen bu projenin henüz tam potansiyelini gerçekleştirememekle birlikte, 2013 yılının Ocak-Kasım aylarını kapsayan dönemde 4,3 milyar metreküp doğalgazın taşındığı ve önceki yıla göre yüzde 3,5 bir artış yaşandığı (Enerji Günlüğü, 02.05.2014) kayıtlara geçmiştir. Yine 2015 yılında bitmesi planlanan Ovit Tüneli, Erzurum’dan geçmektedir. Özellikle bu tünelin açılması ve hızlı tren projelerinin tamamlanmasıyla birlikte Erzurum, Doğu ve Kuzey Avrupa, Rusya, Hazar ve Basra coğrafyalarına hitap edebilecek bir konuma sahip olacaktır. Bu konu ile ilgili olarak, Onuncu Kalkınma Planı’nda (2014–2018) bu tünelin üzerinde yer alan güzergâhın ve komşu ülkelerle ticareti geliştirecek koridorların yapımına devam edileceği (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013) belirtilmektedir. Demir İpek Yolu olarak adlandırılan Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattında öngörülen güzergâh da Erzurum’dan geçmektedir. Azerbaycan’la Türkiye’yi birleştirmeyi amaçlayan bu demiryolu projesinin, 2015 yılının ikinci yarısında tam olarak faaliyete geçeceği (Emlakkulisi.com, 02.05.2014) belirtilmektedir. Bahsi geçen tüm bu projeler, Erzurum’u gelecekte sadece askeri ve siyasi değil, aynı zamanda ekonomik gelişmişlik bakımından hak ettiği önemi tekrar kazanmasını sağlayacaktır.

SONUÇ

Doğu Anadolu’nun en büyük kenti olan ve bölgede ekonomik, ulaşım ve kültürel yönden önemli bir merkez olan Erzurum, zengin tarihi geçmişiyle öne çıkmaktadır. Romalılar, Urartular, İlhanlılar, Sasaniler, Araplar ve Selçuklular gibi farklı kavim ve milletler tarafından yönetilen Erzurum’da, Osmanlılar, kent ve çevresini fethettikleri 1514’ten 1923 yılına, Türkiye Cumhuriyeti kurulana dek, bu topraklarda hüküm sürmüşlerdir. Bu denli önemli ve hassas bir bölgede yer alan Erzurum, sahip olduğu coğrafi konum ve avantajdan dolayı, tarih boyunca sürekli farklı devletlerin yönetimleri altında bulunmuş ve idari bakımdan dikkat çeken bir bölgenin merkezi olmuştur.

Öte yandan Kent'in sahip olduğu bu coğrafi avantaj, aynı zamanda özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda yaşadığı savaş ve işgaller nedeniyle Cumhuriyet dönemine harap bir kent olarak girmesine ve geçmiş dönemlerdeki öneminin büyük ölçüde azalmasına yol açmıştır. Sosyo-ekonomik gelişmeler beraberinde bugüne değin kent nüfusunun sürekli değişim göstermesi ve devingen olması, bu gerçeğe alakalıdır. Bunda, ayrıca sosyal etkinliklerin yetersizliği ve ilgili alanların kısıtlılığın, eğitime dair sorunların ve olumsuz iklim koşullarıyla birleşen yetersiz kentsel altyapının etkisinin büyük olduğu söylenebilir.

Oysa Anadolu'nun ilk yerleşim yerlerinden biri olan Erzurum, üzerinde bulunduğu platosu, çevrili olduğu sıradağlar ve yaylaları ile ülkenin en yüksek ili konumunda bulunmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Erzurum'un kuzeyinde Artvin-Rize, batısında Bayburt-Erzincan, güneyinde Bingöl-Muş, doğusunda Ağrı-Kars illeri bulunmaktadır. Akarsu kaynakları yönünden zengin olan kent, Fırat Nehrinin başlangıcı olan Karasu'nun yukarı havzasında kendi adı ile adlandırılan ovanın güneydoğusundaki Palandöken dizisinin Eğirli Dağı eteğinde büyükçe bir alana yayılmaktadır. Tarihi İpekyolu'nun önemli bir merkezi olan Erzurum, bugün Türkiye'deki mera alanlarının yüzde 12'sine ve su potansiyelinin yüzde 10'una tek başına sahiptir. Ayrıca küresel ve bölgesel düzeyde enerji arz güvenliğine katkı sağlayacak Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattının ve büyük İpekyolu'nun yeniden canlandırılmasını olanaklı kılacak Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattının güzergâhları, Erzurum'dan geçmektedir. Halen sahip olduğu eğitim ve sağlık alanındaki olanaklar dolayısıyla Erzurum'un bölgede en önemli bir merkez olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu olanaklarının daha verimli kullanılmasıyla, Erzurum'un, çok yönlü ve önemli uluslararası kültür, eğitim, kış sporları merkezi olması sağlanabilir. Tarih boyunca bir savunma kenti olarak düşünülen bu kent, artık daha çok bölgesel işbirliklerine yönelik politika tohumlarının atıldığı bir istihdam ve yönetim merkezi olmalıdır.

Tüm bunlara karşın, her şeyden önce Erzurum ve çevresindeki illeri kapsayacak genişlikteki bölge için yeni sürdürülebilir bir bölgesel kalkınma planı hazırlanmalıdır. Böyle yeni bir bölgesel kalkınma planı hazırlanırken, yöre için geçerli olan ekonomik sektörler bazında gerçekçi bir şekilde öncelik sıralaması yapılması gerekir. Bu bağlamda akla gelen ilk sektörler olarak

hayvancılık, kış turizmi, eğitim, ticaret gibi sektörlere öncelik ve teşvik sağlanmalıdır. Ayrıca bu bölgesel kalkınma planının sürdürülebilir bir niteliğe sahip olması, yani ekonomik niteliğinin yanı sıra, çevre ve sosyal yönden de önem taşımaktadır. Örneğin sağlıklı ve yaşanabilir kentler oluşturmada yapılacak iyi bir planlamayla, özellikle yakın çevresel kirliliklerin üstesinden gelinir. Kentsel altyapı sistemleri, çöp dökme ve imha etme alanları yeniden ele alınmalı; yerleştirilen işlev alanları ve bunlar arasındaki ilişkiler düşünülürken, çevre sorunları yaratacak konulara dikkat edilmelidir. Kentlilerin temel gereksinimleri arasında bulunan temiz hava, içilebilir su, parklar ve yeşil alanlar ile eğlenilen olanağı sunan sağlıklı bir çevre oluşturulmalıdır. Kentliler için çok yönlü bir gereksinme olan yeşil alanların, hava kirliliğinin azaltılmasında önemli bir yutak alanları olduğu söylenebilir. Trafikten gelen hava kirlenmesinin önlenmesi için daha çok toplu taşıma sistemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının kirlenmemesi için su kaynaklarının yakınlarında yerleşim alanı kurulmamalı; hatta kentlerin içme suyu kaynaklarının korunması için etrafları ormanlık hale getirilmelidir. Modern bina yapım teknolojileri, ağaç-bitki canlı perdeleme sistemleri, kaynağında önleme gibi uygulamalarla kentsel gürültünün denetim altına alınmasıyla gürültünün insana erişimi azaltılabilir.

Ancak tüm bu kamusal nitelikli yakın çevresel kirliliklerin önlenmesinde ve çevrenin korunmasına yönelik hizmetlerle ilgili bütün özel ve kamu kuruluşlarının işbirliği şart olmakla birlikte, en önemli görev sorumluluğu, başta kentlilere ve ardından yerel yönetimlere düşmektedir. Nitekim çevre ve yerel yönetim mevzuatı, yerel yönetimlere çeşitli görevler vermektedir. Ayrıca kentin yönetiminde ve fiziki yapılanmalarının analizinde konunun diğer uzmanları olan kent planlamacılarından, mimarlardan, peyzaj mimarları ve çevre mühendisleri kadar, sosyologlardan ve psikologlardan yeterli ölçüde destek alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Alagöz, G., *Erzurum'daki 100 Milyon Liralık Atlama Kuleleri Çöktü*. Erişim Tarihi: 19 Ağustos 2014, http://www.ekoayrinti.com/news_detail.php?id=153113.

Aydemir, İ. (2002). *Bir Vakitler Erzurum*, İstanbul: Erzurum Kitaplığı.

- Aydın, D. (1998).** Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı (Kuruluş ve Genişleme Devri: 1535-1566). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Başaran, A. ve Başarır, A. (1974).** "Cumhuriyetin 50. Yılında Mülki İdare Bölümleri İle Mahalli İdarelerimiz", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 34.
- Beygu, A.Ş. (1936).** Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri, İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- Bilgin, F., Yavuz, H., Güven, İ., Taşkın, Y. A., Bulut, S. (1974).** 1973 Yıllığı: Cumhuriyetin 50. Yılında Erzurum. İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Çelebi, E. (2011).** Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul (1. Kitap, 1. Cilt) (hazırl. S. A. Kahraman, Y. Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelik, M. (1997).** Erzurum Kitabı, İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Darkot, B. (1972).** "Erzurum", İslam Ansiklopedisi, 4, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Dölek, A., Urgan, B., Bulut, S., Kürkçüoğlu, E., Nakipoğlu, H., Akbaba, H., Uslu, İ., Tosun, C. (1999).** Cumhuriyetin 75. Yılında Erzurum, Ankara: Erzurum Valiliği Yayını.
- Duman, H. (1982).** Otoman Year-Books (Salname and Nevsal), İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Dursunoğlu, C. (1998).** Milli Mücadele'de Erzurum, İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Emlakkulisi.com, *Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı 2015'in İkinci Yarısında Hizmete Girecek!*. Erişim tarihi: 02 Mayıs 2014, <http://emlakkulisi.com/baku-tiflis-kars-demiryolu-hatti-2015in-ikinci-yarisinda-hizmete-girecek/248878>.
- Enerji Günlüğü, *BTE ile 4,3 Milyar Metreküp Doğalgaz Taşındı*. Erişim Tarihi: 02 Mayıs 2014, http://enerjigunlugu.net/bte-ile-43-milyar-metrekup-dogalgaz-tasindi_6412.html#.U2Nbvfl_teU.
- Erdeha, K. (1970b).** "Kurtuluş Savaşında Valiler Sorunu I: Erzurum Valiliği", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 21.
- Erdeha, K. (1970a).** "Kurtuluş Savaşında Valiler Sorunu", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 20.
- Erzurum Büyükşehir Belediyesi, *Mehmet Sekmen Biyografi*. Erişim Tarihi: 04 Mayıs 2014, <http://www.erkurum-bld.gov.tr/president.asp?p=2>.
- Erzurum 2011 Winter Universiade, *Universiade Sonuç Bildirgesi Açıklandı*. Erişim Tarihi: 02 Mayıs 2014, <http://www.erkurum2011.gov.tr/haberler/644-universiade-sonuc-bildirgesi-aciklandi>.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1944).** "Erzurumda İktisadi ve İçtimai Müşahedeler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 6(4), 1944, ss. 69-79.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1967-1968).** "Erzurum Şehirleşmesi ve Gecekondü Problemi", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 26(1-4), ss. 1-34.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1968).** "Erzurum Şehirleşmesi ve Sosyolojik Belirtileri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 27(3-4), ss. 1-68.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1970a).** Erzurum Şehirleşmesi, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1970b).** Doğu Kalkınması ve Erzurum Şehirleşmesi İle İlgili Sosyolojik Meseleler, İstanbul: Tortum Kalkınma Derneği Yayınları.
- Hancı, H. (2009).** Seyyahların Gözüyle Erzurum (1254-1937), İstanbul: ER-VAK Yayınları.
- İnalçık, H. (1972).** "Erzurum", İslam Ansiklopedisi, 4, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İnbaşı, M. (2012).** "Erzurum Eyaleti ve İdarecileri (1750-1800)", Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, (edit. İ.E. Atnur), Ankara: Berikan Yayınevi.
- İnbaşı, M. (2008).** Osmanlı İdaresinde Tortum Sancağı (1549-1650), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

- Karabekir, K. (1939).** Erzinan ve Erzurum'un Kurtuluşu, İstanbul: Koşkun Basımevi.
- Karadağ, M. ve Güler, N. (1973).** Görüntüler (1923 - 1973), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Karal, E. Z. (1999).** Tanzimat-ı Hayriye Devri (1839-1856), İstanbul: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Karpuz, H. (1988).** "Erzurum Şehrinin Tarihi Dokusu ve Türk – İslam Yapılarının Çevre Düzenlemeleri", *Selçuk Dergisi*, 2 (1), ss. 171-191.
- Kaştan, Y. (2006).** "Cumhuriyet Döneminde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), ss. 65-76.
- Kaya, A. ve Güçlü, K. (1994).** "Yenişehir 3 No'lu Gecekondu Önleme Bölgesi ve Toplu Konut Alanının Açık Yeşil Alanlarının İrdelenmesi Üzerine Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 25(2), ss. 180-187.
- Keleş, R. (2012).** Kentleşme Politikası, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kenthaber, *Cumhuriyet Dönemi Erzurum Belediye Başkanları*. Erişim Tarihi: 11 Şubat 2014, <http://www.kenthaber.com/dogu-anadolu/erzurum/Kimdir/iz-birakan/cumhuriyet-donemi-erzurum-belediye-baskanlari>.
- Kızıoğlu, M.F. (1959).** "Karun-Eli", *Tarih Yolunda Erzurum*, 1(1), ss. 16-19.
- Kızıoğlu, Z. (1968).** "Erzurum'un İdari Tarihiçesi", Erzurum İl Yıllığı 1967, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti.
- Kızıoğlu, M. F. (1944).** "Erzurum ile Karsın Osmanlı Ülkesine Katılışı", *Erzurum Halkevi Kültür Dergisi*, Erzurum Vilayet Matbaası, 1(14-15).
- Konukçu, E., Gündoğdu, H., Doğanay, H., Seyidoğlu, B., Okçu, N. S. , Karabey, T. (1989).** Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara: Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Konukçu, E. (1992).** Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- Konyalı, İ.H. (1960).** Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi, İstanbul: Ercan Matbaası.
- Kubilay, İ.H. (1979).** Elli Yılda Erzurum Belediyesi 1929-1979, Erzurum: Erzurum Belediyesi.
- Küçük, C. (1975).** Tazminat Devrinde Erzurum, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Sonçağ Tarihi Kürsüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi-1113), İstanbul.
- Küçük, C. (1995).** "Erzurum Eyaleti", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 11, İstanbul.
- Küçüköğür, M. (2008).** Erzurum Belediyesi Tarihi 1: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e (1866-1930), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Küçüköğür, M. (2011).** Erzurum Belediyesi Tarihi 2: Tek Parti Dönemi (1930-1950), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Küçüköğür, M. ve Saylan, G. F. (2008).** "Şimendiferin Erzurum Yolculuğu", A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 38, ss. 313-342.
- Meydan Yayınevi (1969).** Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi, 6, İstanbul.
- Milli Eğitim Bakanlığı (1968).** Türk Ansiklopedisi, XV, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Nalbant, A. (1997).** Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Nehri, F. *Mahalleler Birleşti, İsimler Tarihe Karıştı*, Erişim tarihi: 08 Şubat 2014. http://www.gazetepusula.net/haberler/32/mahalleler-birlesti--isimler-tarihe-karisti_19174.html.
- Ortaylı, İ. (2000).** Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ortaylı, İ. (2008). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Ankara: Cedit Neşriyat.

Osmanlı Araştırmaları, *Osmanlı Devletinde Mukataa Sistemi ve Uygulanması*. Erişim tarihi: 11 Aralık 2012, <http://www.os-ar.com/modules.php?name=News&file=article&sid=23>.

Pamuk, B. (2006). XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri: Erzurum, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Radar Haber, *Atlama Kuleleri Yeniden İnşa Edilecek*. Erişim Tarihi: 19 Ağustos 2014, http://www.radarhaber.com/haberler/18/atlama-kuleleri-yeniden-insa-edilecek_6216.html.

Sami, S. (1933). “Cumhuriyet ve Hukuk Telakkileri”, *Yeni Türk Mecmuası*, 1(10).

Sözer, A.N. (1970). Erzurum Ovasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Tankut, H.R. (1962). “Erzurum Adının Aslı”, *Tarih Yolunda Erzurum*, 11-12 (2), ss. 3-5.

TÜİK, *2023 Yılı İllerin Nüfus Rakamları Tahmini*. Erişim Tarihi: 08 Şubat 2014, <http://www.tsv2023.org/pdf/2023nufus.pdf>.

TÜİK. (2013). Adrese Dayalı Nüfus kayıt Sistemi Sonuçları 2012, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Türkdoğan, O. (1965). Erzurum ve Çevresinde Sosyal Araştırmalar, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı. (2008). Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanteri Değerlendirme Raporu (2005-2006), Ankara.

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Çevresel Etki Değerlendirmesi Ve Planlama Genel Müdürlüğü Çevre Envanteri Dairesi Başkanlığı. (2009). İl Çevre Sorunları Ve Öncelikleri Envanteri Araştırma Formu, Erzurum.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2012). Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanteri Değerlendirme Raporu, Ankara.

T.C. Erzurum Valiliği, *İl Özel İdaresi Tasfiye ve Devir İşlemleri (25.04.2014)*. Erişim Tarihi: 01 Mayıs 2014, <http://www.erkurum.gov.tr/detay.asp?id=650>.

T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, *Alfabetik Mahalle Listesi*. Erişim Tarihi: 08 Şubat 2014, <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkildariBolumleri.aspx>.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). Onuncu Kalkınma Planı 2014–2018, Ankara.

Tekeli, İ. (1999). “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, (edit. P. Dumont, F. Georgeon) (çev. A. Berktaş), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 19-30.

Türk Dil Kurumu, *Has*. Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2009, <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=has&ayn=tam>.

Ünüvar, İ. (1954), Erzurum Vilayeti, İstanbul: Duygu Matbaası.

Vikipedi, *Erzurum*. Erişim Tarihi: 03 Kasım 2012, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Erzurum>.

Yağın, O. (1992). Erzurum ve Doğu Anadolu Bölgesi, İstanbul: Özyürek Basım ve Yayınevi.

Yavuz, O. (1994). Erzurum’dan Göç Sorunu, Nedenleri, Sonuçları ve Çözüm Yolları”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 2, ss. 10-21.

Yerasimos, S. (1999). “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, (edit. P. Dumont, F. Georgeon) (çev. A. Berktaş), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 1-18.

Yıldırım, İ. (2001). Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Zillioğlu Evliya Çelebi, M. (1970). Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Üçüncü Kitap) (Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman), İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.